

Јелица СТОЈАНОВИЋ*

МОРФОЛОШКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ИМЕНИЦА У ПАШТРОВСКИМ ИСПРАВАМА (16–19. вијек)

Апстракт: Предмет нашег рада су морфолошке карактеристике именица у Паштровским исправама. Паштровске исправе се односе на период од тридесетих година 16. вијека до средине 19. вијека. Пружају изузетно занимљив материјал за језичка истраживања, представљају значајну карику за употпуњавање историјске и територијалне слике српског језика, те развоја и распрострањања одређених језичких изоглоса. Паштровске исправе, према изнесеном и анализираним корпусу, пружају занимљив корпус за праћење историјских и ареалних (морфолошких) кретања у српском језику. Како нам показује анализирани корпус, Исправе садрже доста архаичнијих форми, како у односу на дијалекатску грађу, тако и у односу на језик писаца са истог дијалекатског подручја.

Кључне ријечи: Паштровске исправе, морфологија, именице, историја српског језика, дијалекти

0. Предмет нашег рада су морфолошке карактеристике именица у *Паштровским исправама*. *Паштровске исправе* се односе на период од тридесетих година 16. вијека до средине 19. вијека. Сабране су у двије књиге (*Паштровске исправе, Књига 2* и *Књига 3*)¹ гдје се налази преко 200 докумената. За један број исправа доступни су нам били оригинали, док смо се на други дио оријентисали на издања. *Паштровске исправе* пружају изузетно занимљив материјал за језичка истраживања, представљају значајну карику за употпуњавање историјске и те-

* Ванредни професор на Филозофском факултету у Никшићу

¹ *Паштровске исправе, Књига 2*, Будва 1990; *Паштровске исправе, Књига 3*, Петровац на Мору 1999.

риторијалне слике српског језика, те развоја и распрострањања одређених језичких изоглоса.

Именице у *Исправама* (с обзиром на тематику која је заступљена – односе се углавном на судске погодбе, наредбе, тестаменте...), лексички су ограничене, то јест понављају се исте лексичке јединице. Због тога не пружају могућност за добијање потпуне слике у вези са многим особеностима изван лексичког корпуса који је ексерпиран у овом типу докумената.

У времену 16–19. вијека, из ког су периода заступљена документа у *Паштровским исправама*, углавном су приведени крају многи процеси везано за обличне промјене и уопштавања наставака код различитих основа, мада су задржани и неки старији облици. Процеси су углавном заједнички са општим процесима у српском језику, али има и појединих дијалекатских и говорних особености, тако да ћемо, уз опште напомене, пажњу посветити облицима који су специфичнији (код којих се јавља могућност употребе различитих облика, код којих је задржано архаичније стање или су добијени необичнији [специфичнији] облици).

1. Именице мушког и средњег рода 1. врсте (старих *-ѡ/-јѡ/-ј/-ј-* и консонантских основа)

1.1. У Н. ј. су присутни углавном очекивани наставци, као и у савременом српском језику.

Што се тиче властитих имена м. р. (који се јављају на *-o/-e/-a*), уобичајени су на *-o* у *Паштровским исправама*: *Ботко, Франо, Перо, Анто, Иво, Шкерло, Вуко, Пиеро, Радо, Нико, Стефо, Ђуро, Крсто, Маро, Саво* (иако чешће *Сава*).²

Ове се именице мијењају по првој врсти:

Г. *кћи Андра Главине* (2/58,1784), *ради Вука Ивана Петрићевића* (2/59,1787), *от Грбина Иво попа Иова* (2/169,1836), *от Грега* (2/44,1767), *а синовахъ поконѣга попа Пера Сућића* (3/180,1829), *Д. продадъ Раду Митову* (2/165, 1834), *Стиепу, Саву, Вуку* (2/15,1606), *судисмо Саву* (2/39,1745)...

² Нпр: *Ботко Главина* (2/15,1606), *Марко, Нико* (2/450, 1745), *Франо, Стиепо Годорица, Крсто* (2/41,1745), *Иово* (2/58,1784), *Ђуро* (2/59,1787), *Анто Сућићъ, Вуко Перазииъ, Стефо* (2/104,1807), *Перо* (2/109,1814), *Радо* (2/128,1824), *Иво* (2/163, 1834), *Саво Сућићъ* (3/189,1840), *Нико Пашић* (2/167,1836), *Шкерло Укмановић* (2/194,1852), *Пиеро* (3/30,1523)...

1.2. У Гј. наставак је -а.

Именица *запад* (која је јако фреквентна у генитиву), има промјену као именице ж. р. на консонант:

от запади (2/169,1836), *от истога* (куфина Франићевић а *отъ запади Петар и Андрија* (2/15,1660), *от запади* (2/44,1767), итд.

У Лј. налазимо исти облик: *от истока куфина Руцовић а в запади Петар и Андрија* (2/15,1606).

Два пута смо забиљежили и облик *запада* у Гј.: *от истока... отъ запада* (2/163,1834).³

Именица *говедо* јавља се у Гмн. са наставком -и:

за узрокъ от спенаћа .ӣ (8) барела вина и двоє говеди мяса, и .ли (13) бржава мяса, и .л литара сира, и талиеръ и по ориза (2/69, 1797).⁴

1.3. У инструменталу су наставакци -ом (код некада тврде), -ем (код некада меке промјене). Са -р- на крају основе нијесмо пронашли већи број примјера, а у њима је наставак -ом:

изнесе едан шкрит пред господином Теленом Домином... з братом и синовцем..., да наплатимо Мианића чисти-ем шкритом... (2/71,1798), кои чини с облашћу и договором (2/106,1807), учинехъ ово писъмо съ моимъ оцемъ (2/107,1807), ми с вами и с вашиемъ поштениемъ зборомъ (2/114,1822), да естъ в њровано предъ свакиенъ судомъ али ти господаромъ... (82/119,2823), даде Миатъ синон Радом Маинићъ (2/187,1842),

³ У старословенском је облик: *западъ, запада, Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков)*, Москва 1994, 230 (Што се тиче ове промјене могуће је да је настала утицајем збирних именица на -ад, са којима је формално ова именице имала исти завршетак).

⁴ Исти облик налазимо и у језику Андрије Змајевића: „Гпл. *говедо* није у потпуности информативан за утврђивање основног облика (уп. код Пешикана: *говедо-говедета*, пл. – *говѣда-гѣвѣдѣ*), мада пре треба рачунати на форму *говедо*” (Мато Пижурџа, *Језик Андрије Змајевића*, ЦАНУ, Титоград 1989, 268). „Именице са проширењем -ет- немају праве множине: *говѣдо-говѣда*”, Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански гвоори*, СДЗБ, књ. XV, Београд 1965, 135.

ако ли приступи з динаромъ (3/170,1802), Науприће зграду под кућу покоинога Никца Зизера с лозићемъ и с воћемъ (3/194,1843).

Од именице *пут* у просекутивном значењу у *Исправама* се јавља облик *путом*: и *путове* и *воде обидосмо* и *очима видиесмо* (3/49,1601); и *оцъ Аръменко искаше путове* у *Кнеже село* (3/138,1774), *што е окурало међу пашомъ скадарскиемъ, кад су неки наши гвардианомъ пошли у Скадаръ...*, да се што не догоди ни *путомъ просећи* (3/153,1785).⁵

1.4. Што се тиче облика именице *камен* (некадашњих сугласничких основа *камы-камене*), у Нј. у једном примјеру забиљежили смо стару форму *ками*: *до гувна и смоква и ками станаць више гувна* (3/80,1638), дакле изван сфере прилошке функције.⁶

⁵ Добијен је нови облик, аналошки као и код осталих именица некадашњих *ѣ*-основа (*господом, зетом...*).

Старословенски *p'tq, p'ti*, м. р. (*Старославянский*, 1994: 62). Према Белићу, у инструменталу једине „пре историјског времена изгубио се наставак –ѣм (тј. –ѣмъ и –ѣмь) и замењен је општим наставком именица мушког рода –ом. – Само именице типа *пут* (у малом броју именица) сачувале су из велике старине наставак –ем: *господемъ* (MS 49), *зетемъ* (MS 62,97), *путемъ* (MS 87, 1327), 123 1336–1374, 410, 1442). Такви су се облици употребљавали и доцније, а неки се (*путем*) употребљавају до данашњег дана; али од XVI века готово у свих тих именица, наравно сем *путем*, налазимо –ом” (Александар Белић, *Изабрана дела Александра Белића 4. Историја српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд 1999, 162).

Овакав облик (уз *путем*), имамо и код Змајевића (Пижурица 1989, 272). Наставак –ом је редовно и код Петра I (Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград 1976, 127). Овај наставак је обичнији и у Црмници (Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗб, књ. IX, Београд 1940, 399). Код Његоша је обичан и наставак –ем (Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, ЈФ IX, Београд 1930, 120). Вук Поповић (Јелисавета Суботић, *Неке морфолошке особине језика писама Вука Поповића*, ЗБМСФЛ, XXIX/2, Нови Сад 1986, 71) и Марко Миљанов (Рајка Биговић-Глушица, *Језик Марка Миљанова*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица 1990, 106) употребљавају само *путем*.

⁶ „Стари облик ном. једн. *ками* = стел. *камы* живи у нашем језику до данашњег дана у Ц. Гори, у Боки, у јужној Херцеговини; према њему је начињен облик *кама...*” (Белић 1990: 166).

У говору Паштровића овај облик је забиљежен у прилошкој функцији (Миродрог Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе 2005, 255). У прилошком значењу јавља се и код Николе Петровића (Соња Ненезић, *Језик Николе I Петровића*, ЦАНУ, Подгорица 2010, 145). Код Андрије Змајевића у ном. и акуз. јављају се паралелни облици *ками* и *кам* (Пижурица 1989: 267). У архаичнијим

1.5. Именица *дан* има и новије и старије парадигматске (и фонетске) облике. Старији облици су забиљежени углавном уз црквене празнике и у устаљеним обртима. Углавном се у Гј. употребљава облик *дневи*, а у Лј. облик *дне*.

У Гј. се јавља у два облика: осим облика *дана*, имамо и старији облик *дне* (у исправи из 16. вијека):

да му плати и термень до парваго Томина дне (3/36,1585)⁷; и *дневи* (у каснијим исправама): *прими из господина, до првога Томина дневи* (2/109,1814), *отъ племена..., безъ пута..., отъ дневи денашнега, ото учинисмо от дневи денешнега* (3/100,1712), *окуриле до дневи данашнѣга* (3/141,1778), и *облегава вратити о данас до првога Томина дневи без инода никакава ниова на од суда* (2/109,1814), *куфина от буре Иво Мичоръ, отъ подневи Крсто Перазићъ...* (2/130,1824).⁸

говорима Црне Горе обично преовладавају форме *кам-кама* и *ками* (које по правилу има прилошку функцију). *Кам* и *ками* се у новијим говорима своди на устаљене изразе (Пешикан 1965: 134; Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗБ XVIII, Београд, 211; Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ IX, Београд 1940, 136; Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФНС XVI–1, Нови Сад 1971, 204; Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд 1933–1934, 71–72; Данило Вушовић, *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд 1926, 35; Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титоград 1981, 113).

⁷ Ови облици јављају се и код старијих писаца и у говорима: код Петра I (Остојић 1976: 125), Николе Петровића (Ненезић 2010: 145–146), Његоша (Вушовић 1930: 120), Марка Миљанова (Глушица 1989: 100), Даковића (Бранислав Остојић, *Језик Мемоара војводе Анта Даковића*, НИО УР, Никшић 1989, 98), владике Данила (Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад 1973, 137); у говору Црмнице (Милетић 1940: 403), СК-Јь говорима (Пешикан 1965: 139), Мрковића (Вујовић 1969: 212). Код Змајевића нијесу забиљежени ови облици у Гј., већ само облик *дневи*: „Облик *дне* није потврђен, осим код именице *подне*” (Пижурица 1989: 266).

⁸ Облици са проширењем *-ев-* су настали рано под утицајем *й-*основа и чешћа је у језику. Код Змајевића (Пижурица 1989: 266), Петра I (Остојић 1976: 125), Николе Петровића (Ненезић 2010: 145–146), Његоша (Вушовић 1930: 120), Миљанова (Глушица 1997: 100), Даковића (Остојић 1989: 98), владике Данила (Младеновић 1973: 137); у говору Црмнице (Милетић 1940: 403), СК-Јь говорима (Пешикан 1969: 139), Мрковића (Вујовић, 1969: 212).

У Лј. се јавља у старом облику *дне* (и то у називима црквених празника):

и зове Михата о првому Дмитровудне, а о другому Дмитровудне (2/39,1745), и прави рок на частъ и побратимства по Велику-дне парвомъ, а рокъ о Томину-дне по закону (3/51,1602), свако годишите о Господину-дне (3/88,1652); а једном и дневи у устаљеном изразу (бићемо за вазда како прави судити ваши и обслужеватъ и по ноћи и по дневи, 3/160,1785).⁹

У Ај. забиљежен је и облик без полугласника, односно његовог континуанта у основи *дн-*: *на Викторъ днь (3/31,1534).*

У говору Паштровића су само облици *дне*, и у Гј. и у Лј. (Јовановић: 345).

1.6. Нмн. се јавља са инфиксом *-ов-/-ев-* као и у савременом српском језику: *ми кметови узесмо... (2/39,1745)...*

У Нмн. у једном примјеру јавља се и облик *лудие* (*да ие добро учињено, – лудие по имену Вуко... и Ступено... 3/52,1602).*

1.7. Именица *братучед* забиљежена је у два примјера и то у облику на *-и* у Нмн., конгруентни атрибут је такође у м. р. (*имаху порокъ и диференцију... и негови братучеди Илие Грклана синов... [2/43,1766]*), и у облику на *-е* у Амн. (*иесмо... и речене парте чули и разумијели и нихъ братучеде Рада и Николу Алеџинћа... [3/49,1601]*).¹⁰

1.8. Од именице *брат* (уз збирни облик *браћа*) јавља се системска множина (Нмн. *брати*):

Да иестъ ведение, како га марко Вулиновъ и Лука Вучеринъ диеца Никца Иванова и брати негове (3/55,1610).

1.9. Именица *ред* мијења се у облику као именице ж. р. на консонанат: *...а од истока реди протопопа Николе (27106,1807).*

2. Именице женског и мушког рода на *-а* (старе *-ā-/-jā-*основа).

⁹ Код Николе Петровића постоје облици *дневи* (и *дне*) у служби и Г и Л (Ненеџић 2010: 145), исто и код Петра I (Остојић 1976: 126), код Његоша (Вушовић 1930: 118), код Змајевића се и у Л јављају облици *дневи* (Пижурица 1989: 266), у језику владике Данила такође (Младеновић 1973: 137).

¹⁰ У Паштровском говору се јављају облици као код именица ж. р. 3. врсте (Јовановић 2005: 245).

2.1. Именице ж. р. јављају се скоро досљедно у Нј. у облику на -е. Примјера има велики број (*Стане, Анђе, Кате*):

И я више речаена Стане... бих седок (2/43,1766), беше имала Кате жена Станка Миатова..., мали се Кате жали... говори Стане Сепъца Маријева жена..., тако се закле не пасторка да есу украдене (2/51,1775), како я Анђе Лучина... старина (2/58,1784), итд. Само једном је забиљежен номинатив на -а (Анђа): да се зна како ꙗ Анђа... (2/183,1842).¹¹

2.2. Од властитих имена м. р. на -а се јавља име *Сава*:

Сава да плати (2/39,1745), а рубу изнесе Сава копию... (2/42,1758). Даље има промјену као именице ж. р. на -а (Г. Саве, Д. (нема примјера) А. Саву, И. Савомъ): а зашто беше хранио Андри ꙗ Саве Петра Радфулова..., судисмо Саву Петра Радулова... зато што бѣше Савинъ син.. хранио... а то Сава да плати... (2/39,1754), скурила... помеђу мноъм и Савомъ Петра Радулова... (2/41,1745).

У једном примјеру налазимо у Нј. и *Стиепа*: да ие добро учичине-но, – лудие по имену Вуко.. и *Стиепа* син покоинога Лукете Голубова (3/52, 1602).

2.3. За датив су карактеристични облици са поновним успоста-вљањем велара:

а за путь к води Бужемиръ-реки... (3/49,1601), да Стане плати своиози пасторки Касти перђио (2/51, 1775).¹²

¹¹ Вокатив на -е (типа: *Анђе*), „који је у језичком осећању нашем, дао је повод да се образује и номинатив јед. на -е: *Маре, Стане* и сл. (и вок. *Марѣ, Стане* и сл.) код католика у сев. Далмацији, у Дубровнику, понегде у Боки Которској и у великом делу (источном) Црне Горе” (Белић 1999: 181). У говору Паштровића јављају се обје варијанте (на -а и на -е) (Јовановић 2005: 298). Тако је и у Црмници (Милетић 1940: 405), СК-Јљ говорима (Пешикан 1965: 142), док је у Конавлима увијек -е (Зорка Кашић, *Говор Конавала*, Према Јовановић 2005: 319).

¹² Ова је појава позната и говорима, а и код писаца са простора Црне Горе, и шире (в. Остојић 1976: 137).

2.5. Инструментал је са наставаком -ом:

ако би га тко сагна с овога купа с рукомъ от суда (2/132,1825), с моомъ браћомъ Петромъ и Андриомъ (2/15,1606), с овом нашом данашном сетенцом и по сетенци учинисмо и булом гоцпоцком буласмо (2/57,1780), што се сами међу собом погодисмо у циеномъ у све и за све (3/194,1834).

б) Забиљежен је један број примјера без -м (односно -н).

Тако имамо примјере са -о на крају:

продадохъ Раду Миатову... урмо у влечни виекъ, ...ако би га ко мовешта руко одъ суда (2/203,1876), (али: урмицом у вечни виекъ 82/186,1842, уобичајено – уромом у вечни виекъ).

Што се тиче ових облика, они могу бити фонетски процесом условљено губљење -м (-н) са краја ријечи), евентуално облици са другачијом деназализацијом некадашњег назалног вокала -ж (ако пођемо од наставка -ж у инструменталу)...¹³

в) Забиљежен је и облик са додатим -е на -ом: *што се сами међу собоме погодише (2/104,1807).*

2.4. Именице *војвода, властела, суђе* у множини. Јављају се углавном уз бројеве 2,3,4 (свега су два примјера уз 14 и 24).

а) *Воевода* се јавља уз бројеве 2, 3, 4, и 14. Јавља се у облику *воеводе* (дакле, по декалинацији им. ж. р.), односно 14. *воеводи* 1X (као именице м. р. 1. врсте):

¹³ Облика са наставком -у на крају (што би такође могло бити од -ж) без -м (-н) на крају има у већем броју код повратне замјенице за свако лице: *поставише међо собу два властелина (2/39,1745), А то што се сами међу собу волентариаменте талиера ѿсам (2/144,1833), имаюћи... деференце помеђу собу..., и тако не могући се сами помеђу собу погодитъ (2/172,1838), могући међу собу погодити (3/80,1638), не могаше међу собу погодитъ (3/84,1644), да се зна како имаху мутнк и чинкна помеђу собу (3/140,1778), немогући се сами међу собу погодитъ него ѿт свое добре воле ѿдбраше и поставише помеђу собу два стимадура (3/178,1824).* Ријетки су примјери са обликом *собом*: *И међу собу ставише више речене тетке и иста кћи Пера Ђурова међу собомъ ставише судъ господу кметове (3/139,1776), имаюћи много деференциех помеђу собом (3/145,1782), и ставише међу собом два добра чоиека... 3/52,1602).*

ми \vec{d} (4) судие Паитровић... и \vec{v} (2) воеводе и \vec{vi} (12) властелах по закону нашему (3/1584,34), сиедећи \vec{d} (4) суће и \vec{v} (2) воеводе и властеле кои се намерише (3/87,1649), седећи три суће и воеводе и властели кои се намерише (3/1711,99), сједећи \vec{d} (4) суће и \vec{v} воеводе и властели кои се намерише (3/1739,109), седећи \vec{da} (14???) суће, и воеводи, и властели... (2/42,1758), седећи \vec{d} (4) суће, воеводе, властенли (2/41,1745), седећи \vec{d} (4) суће, и воеводе, и властели паитровићи, суће по име Петар Сарзентић... (2/57,1780), седећи \vec{d} (4) суће и \vec{v} воеводе... (3/1785,155).¹⁴

Једном се јавља у облику Ај. (И тои ми суће и властеле заклесмо воеводу Ника Лукишина, 3/65,1631).

б) Именица властела јавља се у два облика (властеле и властели), чешћи су облици на -и, уз број 2,3,4 – властели и властеле:

ми \vec{d} (4) судие Паитровић... и \vec{v} (2) воеводе и \vec{vi} (12) властелах по закону нашему (3/1584,34), како сиедосмо ми \vec{kd} (24) властеле Паитровићи... (3/1602,51), сиедећи три суће и воеводе и властеле кои намерише, суће по име Маро радов и Видо Кулиача и Стиепо Лучин, – изиде пред вама Франић Маро и рече: „почтени суће и властеле...” (3/1631,65) сиедећи \vec{d} (4) суће и \vec{v} (2) воеводе и властеле кои се намерише (3/87,1649), седећи три суће и воеводе и властели кои се намерише (3/1711,99), (4) суће и воеводе и властели кои се намерише (3/1739,109), седећи \vec{da} (14) суће, и воеводи, и властели..., кои се намерише (2/42,1758), ми властели скдосмо, а ми кметови узесмо... (2/39,1745), И тои ми суће и властеле заклесмо воеводу Ника Лукишина, 3/65,1631, седећи \vec{d} (4) суће, воеводе, властенли (2/41,1745), седећи \vec{d} (4) суће, и воеводе, и властели Паитровићи (2/57,1780).

в) Што се тиче облика суће, у ранијим исправама јавља се облик – судија (забиљежен је мали број примјера), а касније само суће:

¹⁴ У двије форме јавља се код Петра I: (Остојић 1997: 135), и код Николе Петровића (Ненезић 2010: 147).

како пред судиама на збору Паитровић, судие по имену... (3/1605, 53), ми .д. (4) судие Паитровић... и .в. (2) воеводе и .ви (12) властелах по закону нашему (3/1584,34). Већ од почетка 17. в. (1631) јавља се облик суђе (конгруентни атрибут је у мушком роду, почтени..., више речени суђе): сиедећи три суђе и воеводе и властеле кои намирише, – суђе по име Маро радов и Видо Кулиача и Ступено Лучин, – изиде пред вама Франић маро и рече: „почтени суђе и властеле...” (3/1631,65), сиедећи .д. (4) суђе и .в. (2) воеводе и властеле кои се намерише, – суђе по име... за карте судиах.. (3/87,1649), седећи три суђе и воеводе и властели кои се намирише – суђе по име... (3/1711,99), (4) суђе и воеводе и властели кои се намерише, – суђе по име... (3/1739,109), седећи да (14???) суђе, и воеводи, и властели..., кои се намирише суђе по име: Никацъ Крута Юанъ, Ника Андрова Митаръ, Воинићъ, Андриа Арменко (2/42,1758), седећи .д. (4) суђе, воеводе, властенли (2/41,1745), седећи .да. (14) суђе, и воеводи, и властели... и ми суђе и воеводе, и властели партелие почусмо (2/42,1758), седећи .д. (4) суђе, и воеводе, и властели паитровићи, суђе по име Петар Сарзентић... (2/57,1780), које ми више речени суђе подниесмо се нашема животима (2/71,1798).

Један је примјер и у Дмн., облик је женског рода: ...господи кнезовима, сућама, главарима (3/1785,152).

У једном примјеру налазимо и облик суђе: суђе по име... за карте судиах.. (3/87,1649),

3. Именице на консонант имају уобичајену промјену и наставке. Могућност недоследности везан је за Иј. У И. ј. су заступљени облици на -ју, -у (нама облика на -и).¹⁵ Најчешће су присутни примјери са јотовањем (примјери су од 18. вијека):

¹⁵ Код А. Змајевића се јављају облици и на -и (када постоји нека одредница), паралелно са облицима на -у, -ју (Пешикан 1965: 273–274), а тако је и у језику Петра I (Остојић 1976: 139–140), и Николе Петровића – условљена синтаксичким околностима (Ненезић 2010: 153). У говорима СК-ЈБ Пешикан биљежи само -ју (осим код именица на -ч, -ж, -ш, -ћ, и -р у Цуцама када се сретат и -и (Пешикан 1965: 145), у Црмници је обичнији -ју, -и се среће у изузетцима (Милетић 1940: 407). За говор Мрковића карактеристично је одсуство наставка -и, ријетко се појављује -ју, а преовлађује наставак -ом (Вујовић, 227). Најчешће -и, нешто ређе -ом/-ем, а понекад -ју сретамо у источноцрногорским говорима (Стевано-

естъ потвердио и пофалио съ пуномъ влашћу (2/93,1800), кои чини с облашћу и договором (2/106,1807), што е окурало међу нашомъ скадарскимъ и нама не з другомъ мишлю не догоди ни путомъ просећи ако смо се с нашом слабошћу у кои дио фалили, молећи ве да не садржаєте за исте вкрне кои се с нашомъ крвю обећаємо (3/153,1785) ер се може битъ поставио кои чокъ љаволиомъ мишлю (3/157,1785).

Има и примјера (прва половина 17. вијека, а и каснија – половина 18. вијека) са изостанком јотовања (или неизвршеним једначењем по мјесту творбе):

будући чули с коликомъ благосту и с лубаву (3/81,1640), иматиће сваку пакостъ предъ судомъ и осталомъ влашћу... с коиомъ сумомъ (2/134,1826), молећи ве да не садржаєте за исте вкрне кои се с нашомъ крвю обећаємо (3/153,1785), да плати и кваратъ одъ крви Франку крвю и кваратъ одъ крви,... бкше синъ хранио изъ пушке (2/39,1745).

4. Именица *кћи* има неуједначену промјену (мијења се углавном као именице ж. р. на *-а*, али је у појединим падежима има облике као именице ж. р. на консонант:

Н. кћи и шћер, Г. кћере, Д. кћери, али – А. шћер).¹⁶ У Н. ј. има облике кћи (чешће): како имаху порокъ и деференцию, одъ едне стране кћи Марка Тодорице (2/43,1766), а кћи покоинога Андра Главине (2/58,1784), И међу собу ставише више речене тетке и иста кћи Пера Ђурога међу собомъ ставише судъ господу кметове (3/139,1776),

вић 1933–1934: 65). Напоредо *-ју/-и* имамо у сјеверозападним говорима Црне Горе (Вушовић 1926: 37), а у сјеверним преовладава наставак *-и* (Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1938–1939, 58).

¹⁶ У говору Паштровића се у Гј. и Иј. (који су по 3. врсти), остали падежи су као им. ж. р. на консонант (Јовановић 2005: 326). Тако је и код Николе Петровића (Ненезић 2010: 155), у акузативу је *кћер* (али се јављају и облици по 3. врсти). Облик Нј. – *кћи* није забиљежен код Петра I (Остојић 141), а тако је и у говорима Црне Горе. Код А. Змајевића јавља се и облик *кћи* у Нј., рјеђе *кћер* (Пешикан 1965: 269)

али и облике *шћер* (као последица изједначавања Н. са А.)¹⁷:

Ђуро Гривнић за Маре шћеръ Иова Маркова Вуковића... (2/143,1829); Гј. послатъ от едне партѣ Андра Никчева а от друге Маре кћере Никца Вуличина (3/93,1677); то продадох међу речене куфине Анђуши, жени Сава Ђурова, а кћере Рада Сућића... (2/142,1829) Д. датъ... моиози кћери и унуцима (2/15,1660); да има дати и платити Лука Кастелан све що ие кћиери обећиа (3/65,1631), то продадох међу речене куфине Анђуши, жени Сава Ђурова, а кћере Рада Сућића... нози и не кћери и последниема... А. Ђуро Гривић за Маре шћеръ Иова Маркова Вуковића (2/142,1829),

Што се тиче именице *мати*, мијења се по 3. врсти, али је у Нј.

мати, од друге стране ...негов брат и мати (2/43,1766), У Гј. матере, кои чини с облаићу и договоромъ неегове матере (2/106,1807), Дј. матери, Ај. матеръ, иесмо... чули и разумиели и нихъ братучеде.. и матеръ и диецу... (3/49,1601), Иј. матером (дакле, мијења се по трећој врсти): што га реди теам помоо матери и прђиу, што ми ниесу матери измирили (2/57,1780), кои чини с облаићу и договором неегове матере..., а Бошко с матеромъ и з браћиом (2/106,1807), Лмн. за прђие наших матерах (2/43,1766).¹⁸

5. Генитив/локатив мн.

5.1. Што се локатива тиче, претежу примјери на *-ах*, забиљежен је један примјер на *-ех* из 19. вијека, и један без формалног обиљежја наставка, такође из 19. вијека. Као што се види, сви наставци су из ГЛмн., нема примјера укрштања са ДИмн.¹⁹

¹⁷ Тај облик је чешћи и у говору Паштровића, мада се среће и облик *кћи* (Јовановић 2005: 325–326).

¹⁸ Тако је и код Петра I (Остојић 1976: 141), и у говору Паштровића (Јовановић 2005: 326). М. Стевановић и источноцрногорским говорима налази двојаку промјену – *матере* и *матери* (Стевановић 1993–1994: 71).

¹⁹ Према нашем корпусу у Дмн. јављају се наставци на *-м* (углавном карактеристични за раније исправе), и на *-ма* (претежу од 18. вијека). У Имн. јављају се наставци на *-и* (чешћи у ранијим исправама) и на *-ма* (чешћи од друге половине 18. вијека).

локатив	16. вијек	17. вијек	18. вијек	19. вијек
наставак <i>-ax</i>	2	1	4	2
наставк <i>-ex</i>	–	–	–	1
без формалног обилежја наставка	–	–	–	1

5.2. У Гмн. имамо следећу ситуацију:

генитив	16. вијек	17. вијек	18. вијек	19. вијек
без формалног обилежја наставка	17	14 (све до половине вијека)	8	4 (најкаснији из 20-их година)
наставак <i>-ax</i>	9	8	68	90
наставак <i>-ex</i>	–	1	11	17
наставк <i>-a</i>	–	2	4	27
наставак <i>-e</i>	–	–	1	5
наставак <i>-ъхъ</i>	–	–	3 (поч. вијека)	–
наставак <i>-их</i>	3	–	3	–
наставак <i>-и</i>	–	–	1	1
наставак <i>-их</i>	–	1	1	–

Дакле, највећи број наставака је на *-x* (*-ax* око 180, на *-ex* око 30), потом слиједи, према фреквенцији, број примјера без формалног обилежја наставка – око 40 и на *-a* 32, с тим што су облици без формалног обилежја наставка карактеристичнији за ранији, а на *-a* за каснији период; шест је примјера на *-e* и то из 19. вијека. У ранијем периоду јављају се облици без формалног обилежја наставка и наставци на *-x*, што би упућивало на укрштање потенцијала генитива и локатива. Доминација облика без наставака у ранијем периоду није сасвим јасна: може бити да су касније уопштени и преовладали локативни облици, може бити јача везаност за наслијеђене облике (ако не из говора, а оно из писаног језика), мада је утицај црквенословенског присутнији у 19. вијеку што се види из правописних одлика. Наставци *-их/-и* углавном су карактеристични за *й*-основе, при чему су облици на *-их* могли настати комбиновањем потенцијала из Гмн. и Лмн. Наставак *-ax* могао је бити наслијеђен (од *ā/jā*-основа), настати вокализацијом пол. код *ĩ/ĩ-*/сугл.-основа, бити добијан аналошки. Јавља се код именица ж. р., али и код именица м. р. (*ǫ/jǫ*-основа), и код *й*-, *й*-основа, што значи да је овај наставак могао бити стари, даље, добијен вокализацијом од полугласника, али и аналошки (уопштити се код свих основа). Наставак *-ex* је

могао настати вок. пол. (*ĩ/-ĩ/-сугл.-основе*) или настати аналошки (према *-ем*, – теже; вјероватније према примјерима у којима је дошло до вокализације). То што примјера са *-ex* немамо скоро до 18. вијека говорило би да примјери овог типа не представљају пренесену стсл. вокализацију (што се поклапа и са примјерима са *e* од полугласника у другим позицијама). Наставак *-e* забиљежен је код различитих основа.

Наставак *-a* је могао настати од полугласника на крају (како га објашњавају неки лингвисти посебном вокализацијом – што је мање вјероватно у овом корпусу), од покретног *-a* (за што му корпус из *Исправа* не иде у прилог), губљењем *-x* (велики број примјера овог типа, а и његова експанзија у 19. вијеку, томе би ишла у прилог), при чему је ту могао настати укрштањем и комбиновањем нагомиланог морфонолошког потенцијала (при чему би, у овом корпусу Гмн. = Лмн. *-ā/-āx*, *-ǎ/-ǎx* [*-ǎ* /*-ǎx*] биле и етимолошки и морфонолошки сродне појаве, Симић 2002: 372).

Стање у *Исправама* умногоме се не слаже са стањем у говору Паштровића. Код М. Јовановића налазимо да за генитив (локатив) множине „постоје три наставка *-ā* (*ǎ*), *-ī*, *-āk* (*-ǎk*). Основни наставак је *-ā* (*-ǎ*), а њега срећемо и у примјерима у којима је у сродним говорима обичније *-ī* (у говору сјеверног сусједа Црмнице, на примјер), па и умјесто *-ī* у књижевном језику” (Јовановић 2005: 253), – док је у *Исправама* далеко најфреквентнији наставак са сугласником *-x* на крају. То би нам говорило да су се облици без *-x*, а са *-ā* (*-ǎ*) уопштили у другој половини 19. и у 20. вијеку. За разлику од говора Паштровића (гдје, уколико постоји сугласник на крају, то је сугласник *-k*)²⁰ у *Исправама* смо нашли само два примјера са *-k* (остали, ако имају сугласник, као доминантни у нашем корпусу, имају сугласник *-x*).

Представљено стање из *Исправа* показује да у огромном броју претежу примјери настали као посљедица ширења локативног наставка и на генитив (мање у 16. и 17. вијеку, када претеже Гмн. без формалног обиљежја наставка, а у овом периоду су у оптицају углавном облици без формалног обиљежја наставка, дакле генитивни, и локативни облици са *-x* на крају). Углавном у 16. и 17. вијеку су готово једини облици без наставка и са наставком *-ax* (с тим што у 16. в. преовладавају обли-

²⁰ Истовремено се код Јовановића наводе свега неколика примјера са *-k* на крају: „Посебну боју генитиву множине у паштровском говору дају примјери са *k* као замјеником некадашњег *x*. Бројност примјера, које смо забиљежили, ипак не указује на посебну распрострањеност нити стабилност наставка *-ǎk* у генитиву множине” (Јовановић 2005: 254).

ци без наставка, у 17. вијеку се изједначавају, да би од 18. вијека неупоредиво преовладали облици на *-ах*, којима се придружују и облици на *-ех*). У 19. вијеку се неријетко појављују и облици на *-а* и *-е*. У 18. вијеку су (уз 5 примјера без наставка) једини облици на *-х* (уз 4 примера са *-а* из друге половине 18. вијека), док у 19. вијеку се, уз облике на *-х*, јављају и облици без *-х* на крају, дакле са наставком *-а* (знатно чешће) и *-е* (5 примјера).

6. Датив и инструментал множине

6.1. У Дмн. јављају се старији наставци на *-м* (рјеђе) и новији *-ма* (чешће):

На *-м* су забиљежена три примјера, углавном у старијим исправама:

Плаћене све напуно згора писате девесто перперьхъ от попа Вука синовомъ Вуксановиемъ Аньдрии и Стиепу (3/35,1585), на ну лен усиеати и дати Каношевићем пету от што се на ну роди (3/52,1602), и тако Махмут паша рече Цермничаномъ..., и я ћу платити за вас цареве благо агама спужкиема (3/162,1786).

На *-ма* смо ексцерпирали 18 примјера (има их и у ранијим исправама, али се уопштавају сасвим у 19. вијеку):

Бехъ реко моима унуцима (2/15, 1660), оставлам унучадима Сѣпчу и Миату Марковичу (2/16,1606), датъ... моиози кћери и унуцима (2/15,1660), дарвахъ Андрии Махини и неговиема синовима... баштину у Креме (2/30,1726), коя се облегаем моимема братучедима (2/43,1766), продахъ едъ ну печицу земле на Сътиеповину Сътаку Михатово и негову брату и неговиема последѣћниема урмомъ у виекъ вечъни (2/44,1767), како сам раздиелио церковниема людима петъ цекинах (3/106,1734), и остависмо дионицу Ивана Никова синовима (3/124,1765), видећи ꙗ заедно с овезиема граћанима тужно станк... с великомъ нашомъ срамотомъ..., што учини едан од нашеих Доброћанима..., што имамо и Махинићима и Црногорцима (3/153,1785), битиће ти у руке да га узмешъ али поклонии сиромасима (3/161,1786).

У једном примјеру је и облик на *-ма*: ...у име Божие судисмо и отлучисмо и стари путь води и дудма... (3/49,1601).

Дмн. и тако Махмут паша рече Цермничаномъ..., и я ћу платити за вас царево благо агама спужкиема (3/162,1786), ка да гоћъ што узможемо више именоватое господи нашиема духовницима (3/165,1794), либера и делибера истои церкви и господи купцима и пошлѣднои братији (3/184,1836), и тако се облегае и съти Иованъ трема сестрама (2/108,1807), да к интима речениема Маинићима (2/192,1846).

Дакле, у дативу немамо облика на *-и*, или *-ами*, који би били поријеклом инструментални.

4.2. У Имн. забиљежени су стари облици на *-и* (рјеђе) и нови на *-ма* (знатно чешће). Примјери на *-и* су чешћи су у ранијим исправама:

да ие ведение, како предъ сведоци судиомъ Николомъ Жинтелицомъ... дозва (3/39,1590), *разумиесмо обие парте с разлози нихъ* (3/51,1602), *коиу сам откупио динари моиема на бриеме* (3/53,1605), *прода цркви светому Николи у Градишта, на име калућеру Гаврилу и купи са прокарадури црквениема...*, *у све и за све колико пише на семь листу предъ сведоци* (3/60,1624), – пет примјера, везани за ранији период.

На *-ма* смо ексцерпирали око 30 примјера, – углавном у каснијим исправама:

и сверишише ... с кумствима и побратимствима (2/29,1716), *и коретецъ з глобима от сребра и коретецъ от дамаишка с рукавима...*, *и пптинела су пет патецехъ малиехъ от коситера, четири итице от анъбара с вратима* (2/95,1802), *коиега намирише другиема добрима и с асприма за речену суму* (2/130,1824), *писахъ у кућу Анъдрие Махине, а предъ сведоцима* (2/30,1726), *ми властели сждосмо мећо партама* (2/39,1745), *биће подписато от партахъ пред сѣдоцима* (3/192,1841), *коизи се понесосмо нашиема животима* (2/43,1766), *и нигама обидосъ и очима видиесъмо* (2/55,1776), *...имаиу отговоритъ за сва убилства речена хадетима* (2/59,1787), *исповедуемъ предъ шедоцима ниже писаниема* (2/66,1794), *био главаръ от бога инеговиема синовима* (2/70,1789), *уциенише цекина хъ иеданаестъ и по с каратама и спенцама* (2/77,1737), *исти виеш речени Миатъ с моиема синовцима* (2/132,1825), *прода-*

вацъ предъ сидоцима ниже подписатиема (2/134,1826), која е добро куплена и под законима плаћена (2/164,1834), изиде... као пред судиама на збору Паитровић (3/53,1605), Да ие ведение пред киме изиде сие писание, како пред судиама збора Паитровић (3/54,1605), и би сила говорена предъ властелима от парьтъ (3/90,1655), да е писата по народу господскому са свиема нациама (3/107,1738), а би приказато од насъ све што е било дуплиема покорниема книгама (3/157,1785), изиде... као пред судиама на збору Паитровић (3/53,1605), Да ие ведение пред киме изиде сие писание, како пред судиама збора Паитровић (3/54,1605), и би сила говорена предъ властелима от парьтъ (3/90,1655); да е писата по народу господскому са свиема нациама (3/107,1738), продасмо Господину Теодосиши и неговиема кадућерима баитину у Мале Коноше (3/117,1756), а би приказато од насъ све што е било дуплиема покорниема книгама (3/157,1785), ми властели скдосмо мећо партама (2/39,1745), и нигама обидосъ и очима видиесъмо (2/55,1776), уциенише цекинахъ иеданаестъ и по с каратама и спенцама (2/77,1837).

Дакле, ни у инструменталу нема облика који су по поријеклу из Дмн.

7. Закључне напомене. *Паитровске исправе*, према изнесеном и анализираном корпусу, пружају занимљив корпус за праћење историјских и ареалних (морфолошких) кретања у српском језику. Како нам показује анализирани корпус, *Исправе* садрже доста архаичнијих форми, како у односу на дијалекатску грађу, тако и у односу на језик писаца са истог дијалекатског подручја.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Белић 1999: Александар Белић, *Изабрана дела Александра Белића 4. Историја српског језика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

Биговић 1990: Рајка Биговић-Глушица, *Језик Марка Миљанова*, Културно-просвјетна заједница, Подгорица.

Вујовић 1969: Лука Вујовић, *Мрковићки дијалекат*, СДЗб ХVIII, Београд.

Вуковић 1938–1939: Јован Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII.

Вушовић 1930: Данило Вушовић, *Прилози проучавању Његошева језика*, ЈФ IX, Београд.

- Вушовић 1926: Данило Вушовић, *Дијалекат источне Херцеговине*, СДЗБ III, Београд.
- Јовановић 2005: Миодраг Јовановић, *Говор Паштровића*, Универзитет Црне Горе.
- Милетић 1940: Бранко Милетић, *Црмнички говор*, СДЗБ, књ. IX, Београд.
- Младеновић 1973: Александар Младеновић, *Језик владике Данила*, Матица српска, Нови Сад.
- Ненезић 2010: Соња Ненезић, *Језик Николе I Петровића*, ЦАНУ, Подгорица.
- Остојић 1976: Бранислав Остојић, *Језик Петра I Петровића*, ЦАНУ, Титоград.
- Остојић 1989: Бранислав Остојић, *Језик Мемоара војводе Анта Даковића*, НИО УР, Никшић 1989
- Паштровске 1990: *Паштровске исправе*, Књига 2, Будва.
- Паштровске 1999: *Паштровске исправе*, Књига 3, Петровац на Мору.
- Петровић 1971: Драгољуб Петровић, *Морфолошке особине у говору Врачана*, ГФФНС XVI-1, Нови Сад.
- Пешикан 1965: Митар Пешикан, *Староцрногорски, средњокатунски и љешански гвоори*, СДЗБ, књ. XV, Београд.
- Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Посебна издања ЦАНУ, књ. 12, Титоград.
- Пижурица 1989: Мато Пижурица, *Језик Андрије Змајевића*, ЦАНУ, Титоград.
- Старославјанскиј словарь 1994: *Старославјанскиј словарь (по рукописам X-XI веков)*, Москва 1994.
- Стевановић 1933–1934: Михаило Стевановић, *Источноцрногорски дијалекат*, ЈФ XIII, Београд.
- Суботић 1986: Јелисавета Суботић, *Неке морфолошке особине језика писама Вука Поповића*, ЗБМСФЛ, XXIX/2, Нови Сад.

Елица СТОЈАНОВИЧ

МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ИМЕН СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ В ПАШТРОВСКИХ ДОКУМЕНТАХ (16–19 ВВ.)

Резюме

Предметом анализа в настоящей работе являются морфологические особенности имен существительных в Паштровских документах. Паштровские документы относятся к периоду с тридцатых годов 16 века до середины 19 века. Данные документы представляют собой очень ценный материал для лингвистических исследований. Они являются весьма значимыми для исторических и ареальных исследований сербского языка, в частности развития и расширения отдельных изоглос. Проведенный нами анализ Паштровских документов показал, что Паштровские документы, в сравнении с диалектным корпусом народных говоров данной территории, а также и с языком писателей, пишущих на данном диалекте, характеризует особая насыщенность архаическими формами.

Ключевые слова: Паштровские документы, морфология, имена существительные, история сербского языка, диалекты.